

**SURUNKALI STRESS HOLATLARI VA ULARNING ENDOKRIN TIZIM
FAOLIYATIGA TA'SIRI: KLINIK-AMALIY TAHLIL****Xomidov Abdulquddus**

CAMU kafedrasi assistenti, MTD klinikasi, UTT shifokori

E-mail: homidovabdulquddus@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola surunkali stress holatlarining endokrin tizim faoliyatiga ta'sirini klinik-amaliy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Surunkali stress, zamonaviy hayotning ajralmas qismiga aylanib borayotgan global muammo bo'lib, nafaqat psixologik qiyinchiliklarni, balki organizmning turli fiziologik tizimlarida, xususan, gipotalamo-gipofizar-buyrak usti bezlari (HPA) o'qi faoliyatida chuqur o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Tadqiqot natijalari stressni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va surunkali stress bilan bog'liq endokrin patologiyalarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Surunkali stress, endokrin tizim, HPA o'qi, kortizol, metabolik sindrom, qandli diabet, qalqonsimon bez kasalliklari, reproduktiv disfunktsiya.

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена клинко-практическому анализу влияния хронического стресса на эндокринную систему. Хронический стресс – глобальная проблема, которая становится неотъемлемой частью современной жизни, – вызывает не только психологические трудности, но и глубокие изменения в функционировании различных физиологических систем организма, в частности, гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой системы (ГГНС). Результаты исследования важны для разработки стратегий управления стрессом и профилактики эндокринных патологий, связанных с хроническим стрессом.

Ключевые слова: Хронический стресс, эндокринная система, ГГНС-ось, кортизол, метаболический синдром, сахарный диабет, заболевания щитовидной железы, репродуктивная дисфункция.

ANNOTATION: *This article is devoted to the clinical and practical analysis of the impact of chronic stress on the endocrine system. Chronic stress, a global problem that is becoming an integral part of modern life, causes not only psychological difficulties, but also profound changes in the functioning of various physiological systems of the body, in particular, the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis. The results of the study are important for the development of stress management strategies and the prevention of endocrine pathologies associated with chronic stress.*

Keywords: *Chronic stress, endocrine system, HPA axis, cortisol, metabolic syndrome, diabetes mellitus, thyroid diseases, reproductive dysfunction.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda, tezkor hayot sur'ati, iqtisodiy bosimlar, ijtimoiy muammolar va texnologik taraqqiyotning salbiy oqibatlarini natijasida surunkali stress tobora keng tarqalgan holatga aylanib bormoqda. Stress, dastlab organizmning tashqi ta'sirlarga moslashish mexanizmi sifatida shakllangan bo'lsa-da, uning doimiy va uzoq muddatli ta'siri salomatlikka jiddiy xavf tug'diradi.

Ushbu maqolaning maqsadi surunkali stressning endokrin tizimga ta'sirini kompleks klinik-amaliy tahlil qilish, asosiy mexanizmlarni ochib berish va bu jarayonlarning klinik ko'rinishlarini tushuntirishdan iborat. Shuningdek, surunkali stress bilan bog'liq endokrin buzilishlarni tashxislash va davolash strategiyalari bo'yicha amaliy tavsiyalar berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tadqiqot, stressning salomatlikka ta'sirini chuqurroq tushunishga yordam beradi va bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan samarali choralar ishlab chiqishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Surunkali stress va endokrin tizim o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, gipotalamo-gipofizar-buyrak usti bezlari (HPA) o'qi stressga javob berishda markaziy rol o'ynaydi. Bu o'qning faollashishi kortizol kabi stress gormonlarining ishlab

chiqarilishini oshiradi. Dastlabki tadqiqotlar kortizolning glyukoza metabolizmi, immunitet va yallig'lanish jarayonlariga ta'sirini o'rganishga qaratilgan edi¹.

Keyinchalik, surunkali stress holatlarida HPA o'qining doimiy faollashishi, kortizolning yuqori darajalari organizmning insulin sezuvchanligini pasaytirishi, viseral yog' to'planishini oshirishi va metabolik sindrom rivojlanishiga olib kelishi aniqlangan²

Qalqonsimon bez faoliyatiga stressning ta'siri ham keng o'rganilgan. Ba'zi tadqiqotlar surunkali stressning qalqonsimon bez gormonlari (T3, T4) sintezini buzishi, shu bilan birga TSH (tireotrop gormon) sekretiysiga ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu esa subklinik yoki klinik gipotireoz rivojlanishiga olib kelishi mumkin³. Shuningdek, stressning reproduktiv tizimga ta'siri ham muhimdir. Stress erkaklar va ayollarda jinsiy gormonlar (testosteron, estrogen) darajasini pasaytirishi, ovulyatsiya buzilishiga va spermatogenezga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin⁴.

Ushbu tadqiqotda klinik-amaliy tahlil o'tkazish uchun retrospektiv dizayn qo'llanildi. Klinik ma'lumotlar to'plami 2020-2024 yillar davomida Toshkent shahrida joylashgan bir nechta tibbiyot muassasalarida kuzatilgan surunkali stress belgilari bo'lgan 150 nafar bemorning tibbiy kartalaridan olindi. Bemorlar tanlab olish mezonlariga muvofiq, kamida olti oy davomida doimiy stress omillariga duchor bo'lgan va kortizol, TSH, T3, T4, glyukoza, insulin, testosteron (erkaklarda) va estrogen (ayollarda) darajalari o'lchangan shaxslardan iborat bo'ldi. Ma'lumotlar statistik tahlili SPSS 26.0 dasturiy ta'minoti yordamida amalga oshirildi. Gormonal o'zgarishlar va klinik simptomlar o'rtasidagi korrelyatsiya tahlili, shuningdek, turli guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun t-test va ANOVA ishlatildi. Tadqiqotda ishtirok etgan barcha bemorlarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiyligi ta'minlandi va etik normalarga rioya qilindi.

¹ Selye, H. "The Stress of Life" – New York: McGraw-Hill, 1956, b. 125-130

² Chrousos, G.P. "Stress and disorders of the stress system" – Nature Reviews Endocrinology, 2009, 5(7): 374-381

³ Tsigos, C., & Chrousos, G.P. "Hypothalamic-pituitary-adrenal axis, neuroendocrine factors and stress" – Journal of Psychosomatic Research, 2002, 53(5): 865-871

⁴ Poretsky, L., et al. "Stress, reproduction, and the endocrine system" – Annals of the New York Academy of Sciences, 2008, 1148(1): 16-27

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'tkazilgan klinik-amaliy tahlil surunkali stress holatlarining endokrin tizim faoliyatiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, surunkali stressga duchor bo'lgan bemorlarda kortizol darajasi sezilarli darajada yuqori bo'lib, bu HPA o'qining giperfaollashuvidan dalolat beradi. Ushbu kortizolning uzoq muddatli yuqori darajalari organizmda bir qator patologik o'zgarishlarga olib keladi.

1-jadval:

Surunkali stressga duchor bo'lgan bemorlarda asosiy gormonal ko'rsatkichlar (o'rtacha $\pm$ standart og'ish)

Gormon ko'rsatkichi	Normativ qiymat	Stress guruhidagi bemorlar (n=150)	P-qiymati
Kortizol (ertalab, mkg/dl)	6-23	28.5 $\pm$ 4.2	<0.001
TSH (mIU/L)	0.4-4.0	4.8 $\pm$ 0.9	<0.01
Erkin T4 (ng/dl)	0.8-1.8	0.95 $\pm$ 0.2	<0.05
Glyukoza (och qoringa, mg/dl)	70-99	115.3 $\pm$ 15.8	<0.001
Insulin (mIU/L)	2.6-24.9	29.7 $\pm$ 6.5	<0.001
Testosteron (erkaklarda, ng/dl)	270-1070	350.1 $\pm$ 85.3	<0.01
Estradiol (ayollarda, pg/ml)	20-200	45.8 $\pm$ 12.1	<0.01

1-jadvalda ko'rinib turibdiki, stress guruhidagi bemorlarda kortizol, TSH, glyukoza va insulin darajalari sezilarli darajada yuqori bo'lgan, erkin T4, testosteron va estradiol darajalari esa normal qiymatlardan past bo'lgan. Bu o'zgarishlar insulin rezistentligi, metabolik sindrom, qalqonsimon bez disfunktsiyasi va reproduktiv buzilishlar bilan bevosita bog'liqdir. Xususan, insulin darajasining oshishi va

glyukozaning yuqori bo'lishi qandli diabetning 2-tipi rivojlanishi xavfini oshiradi. Tadqiqotda ishtirok etgan bemorlarning 30% da pre-diabet holati, 10% da esa yangi aniqlangan 2-tip qandli diabet tashxisi qo'yilgan.

2-jadval:

Surunkali stress bilan bog'liq endokrin kasalliklarning tarqalishi (n=150)

Endokrin kasallik	Tarqalish foizi (%)
Insulin rezistentligi	65
Metabolik sindrom	40
Subklinik gipotireoz	25
Anovulyatsiya/Menstrual tsikl buzilishi (ayollarda)	35
Gipogonadizm (erkaklarda)	20
Qandli diabet (yangi aniqlangan 2-tip)	10

2-jadval surunkali stress bilan bog'liq eng keng tarqalgan endokrin kasalliklarni aks ettiradi. Eng ko'p uchraydigan holat insulin rezistentligi bo'lib, bemorlarning 65 foizida kuzatilgan. Bu esa metabolik sindromning rivojlanishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Shuningdek, ayollarda anovulyatsiya va menstrual tsikl buzilishlari (35%) hamda erkaklarda gipogonadizm (20%) surunkali stressning reproduktiv funksiyaga salbiy ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar befarzandlik va jinsiy disfunktsiyalarga olib kelishi mumkin.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, surunkali stress organizmning deyarli barcha endokrin bezlariga ta'sir o'tkazadi. Buyrak usti bezlarining doimiy stimulyatsiyasi ularning "charchashiga" va gormonlar sintezining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, surunkali stress nafaqat ruhiy tushkunlik va tashvish kabi psixologik muammolarni keltirib chiqaradi, balki jismoniy salomatlikka ham jiddiy zarar yetkazadi. Bu topilmalar, klinik amaliyotda surunkali stressni boshqarish va uning endokrin asoratlarini oldini olish bo'yicha kompleks yondashuvni talab qiladi.

XULOSA

Ushbu klinik-amaliy tahlil surunkali stress holatlarining endokrin tizim faoliyatiga salbiy ta'sirini to'liq ko'rsatib berdi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, doimiy va uzoq muddatli stress gipotalamo-gipofizar-buyrak usti bezlari (HPA) o'qi faoliyatini buzib, kortizol kabi stress gormonlarining ishlab chiqarilishini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa, o'z navbatida, organizmning turli fiziologik jarayonlarida, jumladan, glyukoza metabolizmi, insulin sezuvchanligi, qalqonsimon bez faoliyati va reproduktiv tizim funksiyalarida patologik o'zgarishlarga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, surunkali stressni oddiy psixologik holat sifatida qaramaslik kerak, balki organizmning chuqur fiziologik o'zgarishlariga sabab bo'luvchi jiddiy tibbiy muammo sifatida baholash lozim. Ushbu tadqiqot natijalari klinik amaliyotda stressni boshqarish strategiyalarini tibbiy davolash jarayoniga integratsiya qilishning muhimligini ko'rsatadi. Bu nafaqat gormonal buzilishlarni bartaraf etishga, balki ularning oldini olishga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Selye, H. — "The Stress of Life" — New York: McGraw-Hill, 1956, b. 125-130.
2. Chrousos, G.P. — "Stress and disorders of the stress system" — Nature Reviews Endocrinology, 2009, 5(7): 374-381.
3. Tsigos, C., & Chrousos, G.P. — "Hypothalamic-pituitary-adrenal axis, neuroendocrine factors and stress" — Journal of Psychosomatic Research, 2002, 53(5): 865-871.
4. Poretsky, L., et al. — "Stress, reproduction, and the endocrine system" — Annals of the New York Academy of Sciences, 2008, 1148(1): 16-27.
5. McEwen, B.S. — "Stress, adaptation, and disease: Allostasis and allostatic overload" — Annals of the New York Academy of Sciences, 1998, 840(1): 33-44.